

*Мусаева А.С.***ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ МИФОЛОГИЯЛЫК
ЖАНА ФИЛОСОФИЯЛЫК ОЙ ЖҮГҮРТҮҮЛӨР***Мусаева А.С.***МИФОЛОГИЧЕСКОЕ И ФИЛОСОФСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ
В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЧЫНГЫЗА АЙТМАТОВА***A.S. Musaeva***MYTHOLOGICAL AND PHILOSOPHICAL WORLDVIEW
IN THE WORKS OF CHYNGYZ AITMATOV**

УДК: 82-1-9

Бул макалада Чынгыз Айтматовдун чыгармаларындагы идеологиялык, мифологиялык, философиялык көз-караишты жана элдик фольклордун адамзаттын кечээки, бүгүнкү жана эртеңкиси менен тыгыз байланышы каралган. Миф аркылуу кыргыз элинин тарыхын, басып өткөн жолун, ата-бабалардын калтырган улуу мурасын, улуу наркын, салт-санаасын берүү ыкмасы – негизинен Ч.Айтматовдун чыгармачылыгынын новаторлугу, чыгарманы көркөм чагылдырууда колдонулган өзгөчө форма катары каралган, миф аркылуу окурмандарга таалим-тарбия берүү сыяктуу негизги өзөгүн түзгөн – бул миф, анын тарбиялоо мааниси күчтүү, Ч.Айтматовдун мындай ыкмасы чыгарманын таасирдүүлүгүн көбөйтүп, ага өзгөчө көркөм-эстетикалык көрк берип, стилдүү жана терең философиялык идеологияны камтып турат. Жаши өспүрүмдөрдү тарбиялоодо мифология аркылуу алардын аң сезимине өткөндү эске салып, анын маанисин терең түшүнүп бүгүнкү, эртеңки күнү кайталанбасын деген философияны, адамзаттын эсинен кетпесин деген ойго алып келет.

Негизги сөздөр: мифология, фольклор, философия, идеялык-эстетикалык көз-караиш, маңкуртчулук, миф, мифтик-эпикалык, гуманисттик, мифтик-поэтикалык, көркөм-эстетикалык.

В данной статье рассматривается идеологическое, философское, мифологическое мировоззрение в произведениях Чынгыз Айтматова и связь фольклора с сегодняшним, вчерашним и всего человечества. Через мифы воспитываются будущие поколения, чтобы они не забывали свое прошлое, прошлое своих предков, культуру, историю народа, передавали великое наследие кыргызов, фольклор, обычаи, традиции из поколения в поколение. Новаторство Ч.Айтматова заключается в том, что он передает через мифологию будущему поколению всегда оставаться человеком, не забыть о себе, помнить, что он человек, и ему надо достойно прожить эту жизнь. Поучительность тематики произведения, художественная образность, философское восприятие о жизни читателями, о судьбе как о земном существе вечное, философия и мораль передаются именно через мифологию. Ч. Айтматов профессио-

нально использует мифы, чтобы описать все чувства, мысли, душевные страдания, тревогу своего народа. Он мастер своего дела.

Ключевые слова: мифология, фольклор, философия, идейно-эстетическое мировоззрение, маңкуртизм, миф, мифо-эпическое, гуманизм, мифо-поэтический, художественно-эстетический.

The article covers the ideological, philosophical, mythological worldview in the works of Ch. Aitmatov and the connection of folklore with the past, present and future periods of human's life. The way of providing Kyrgyz people's history, the great heritage of their ancestors, culture, customs and traditions using myths is a unique method to educate the future generation. This way of writing makes his works more useful, interesting, fictional and hides some deep philosophical meanings. The main purpose of writing in such way is to make young generation understand the philosophical sense of works, prevent making the same mistakes people used to make in the past, solve problems and issues using other way of thinking and never forget the history we have created.

Key words: mythology, folklore, philosophy, ideological and aesthetic worldview, maңkurtism, myth, mytho-epic, humanism, mytho-poetic, artistic and aesthetic.

Кыргыз элинин легендарлуу жазуучусу, адабияттын алпы, түрк тилдүү элдеринин маданиятын дүйнөгө тааныткан калемгер Ч.Айтматовдун чыгармаларын окубаган, анын терең философиялык маани-маңызына терең ой жүгүртүп, өзүнө сиңирип талдабаган окурман жок болуш керек. Дүйнөлүк классик адабиятчылардын чыгармаларын электен өткөрүп, тереңден билген жана жандүйнөсү менен аны туйган, сезген залкар адам экендигин дүйнө элдери да баалап жатышпайбы, чыгарма жаратууда ушул артыкчылык Ч.Айтматовдун гений экендигин айгинелеп турат. Шекер айлынан башталган жол ааламга чейин изин калтырып, кыргыз эли дүйнөгө таанылганы бекеринен эмес. Анын чыгармаларындагы каармандар жашоодон алынган реалдуу чындактан кабар берет, адам

жана табият, адамдын тагдыры - кыргыз элинин басып өткөн жолунда ар кандай мифологиялык көрүнүштөрдүн, легендалардын таасирин эске алышып, маани беришип, терең ой-жүгүртүп келгени, алардын жашоосунун маңызы – бул адамдардын кетирген каталарын кайталаба деген эскертүү катары кабыл ал деген ойду айткандай. Ч.Айтматовдун чыгармалары кыргыз элинин өткөн жолун, баскан изин, маданиятын канчалык деңгээлде бизге жеткиргени менен ар бир адамдын жеке тагдырында ушул эле каармандардын башына түшкөн азаптуу тагдырлар кайталанып аны кантип жеңүүнүн аракетин жасап келишет, бул адам баласынын дагы эле табият менен таттуу мамиледе болбой, аны булгап, зыян келтирип, өзүнүн кызыкчылыгын ойлоп жалпы элдин кызыкчылыгы көмүскөдө калып жаткандыгында. Чыгармалардагы миф, дастан сыяктуу элдин аң-сезимин ойготуп, ата-бабалардын аларга маани берип келгендигин жалпы адамзаты да эске алып жашоосун улантсын деген пикирди жаратып жатса керек. Гуманисттик көз-караштагы мифти жаратуучу катары Ч.Айтматов аттын кашкасындай таанымал, ал жараткан ар бир чыгармада “Ак кеме” повестинде Бугу эненин, “Кылым карыгар бир күн” романында “Дөнөнбай жөнүндө дастан”, “Саманчыны жолу” повестинде Жер-Эне, “Кыяматта” “Бөрү эне” мифологиялык образдар философиялык-идеялык, эстетикалык көз-караштын уюткусундай адамзатты ар бир коркунучтан, ааламдын сырларын ачууда катачылык кетируү жер жүзүндөгү миллиарддаган жылдар бою жүрүп келе жаткан күрөштү адам баласы менен айбан баласынын, адам баласы менен жаратылыштын, адамзат менен адамзаттын, космос менен жердин, кантип токтотууну ойлоноу керек деп жар салгандай. Жазуучунун чыгармаларында мифология гуманисттик ой жүгүртүү эң маанилүү экендигин белгилей кетсек болот. Улуу философтор Платон, Гегель, Канттан баштап азыркы философиянын өкүлдөрүнө чейин адамзаттын мифология менен байланышын, алардын кан-жанына сиңген бүт жашоосун коштоп келе жаткандыгын, алардын ата-бабасынан бери сиңип келе жаткандыгын белгилешет. Ушул себептен көпчүлүк славян, түрк элдери генетикалык жактан өзүлөрүнүн келип чыгышын жаныбарлар менен, мифтер менен байланыштырганы бекеринен эмес, маселен, славян, кыргыз элдери ит менен байланыштырса, ал эми башкыр элдери – бөрү менен байланыштырат. Г.Гачев Ч.Айтматовдун чыгармаларын дүйнөлүк маданияттын контекстинде карап чыккандыгын “Быть на одном уровне с таким крупным ученым и оригинальным мыслителем и в некоторых местах убедительно оспаривать его по своему красивые, стройные заключения позволяют автору

присущие ему редкое чутье на эстетическую правду и интеллектуальная честность” көрүнүктүү сынчы К.Асаналиев белгилейт. Кыргыз философу К.Ибраимов өзүнүн көз-карашында “Шаг за шагом, из одной повести в другую становится все сложнее и значимее «присутствие» мифов в творчестве Айтматова. Чем дальше, тем глубже задействуются в поэтике произведений древнейшие пласты народного самосознания, тем сильнее сопрягается с современным художественным мышлением мастера энергия мифа” деген ойду билдирет. Философ А.Салиеванын макаласында «Кентавр: Гульсары – Танабай», можно увидеть различие в глубине понимания образов отдельными исследователями, особенно когда речь идет о мифо-эпическом фоне повести – двух источниках: «Карагул» и «Кожожаш»».

Ч.Айтматовдун чыгармасындгы “Кожожаш” уламышы тарбиялык мааниси күчтүү, табиятка таттуу мамиле жасоо жана сактоо, коргоо, эгерде аны туура мамиле кылбасак адамзаты кыйроого учурайт деген идея айтылат.

Арадан канча күн өтүп
Мергендин көргөн түштөрү
Эсинен чыгып кетеди
Азгырыап алып кетем - деп
Эчки чуркап жетеди
Азгырам деп куу эчки
Айлына барды суречки
Кожожаштай мергендин
Карыап жанын кыйнабай
Кайыап эчки турбайбы
Көп кытайды дуулатып
Мин тутун кытай чуулатып
Вазгырып кетсем муну - деп
Данда эчки ойлоду
Таалайлуу мерген Кожожаш
Тарабас болду кумары
Мергендин түрүн көргөн сон
Азгырыап кетет экенмин - деп
Эчки чиркин кубанды,
Ондун бири тийген жок.
Кереметин эчкинин
Кожожаш мерген билген жок
Билген менен бөлүнүп
Билгич мерген жүгүрүп жок
Билген менен бөлүнүп
Билгич мерген жүгүрүп
Атып берет экен - деп
Ага-ини журту сүйүнүп
Тартынган менен иши жок
Таалайлуу мерген чуркады
Текенин кунун алсам - деп

Бир кудайга жалынып
 Эчки бир чиркин ыйлады.
 Аткан огу тийбеди
 Эчкиге огу жүрбөдү.
 Жүрбөгөн менен мергенин
 Муну байкап билбеди
 Ошондо мерген бүлүнүп
 Кармаймын деп жүгүрүп
 Айтылган мерген урааны
 Эчкинин жанынан чуркады

адамзат тарыхында мифтин ролу өзгөчө экендигин дагы бир жолу баса белгилейт. Сур эчки-кайберендин каргышына калуу, тукум-курут болгон жаныбарлардын дагы убал-сообу бар деп жар салгандай (Кыргыз адабияты (Анталогия)).

К.Ибраимовдун Айтматовдун адабият жанрында мифологиянын берилишин өтө чеберчилик менен, көркөм-эстетикалык жактан философиялык көз-карашта терең мааниге ээ “Если этот феномен в повести «Материнское поле» он обнаруживает себя уже открыто и впервые становится объектом сознательных усилий автора” десек туура болчудай.

“Миф кубаттулугу” өзгөчө “Ак кеме” повестинде адамзаттын ордун, анын эркин, жан дүйнөсүнүн күчтүүлүгүн сүйүү менен өлүмдүн, турмуш менен тагдырдын ортосундагы карама-каршылыкты айкын көрүүгө болот “о месте человека, его воли, духовных сил в вечном противостоянии бытия и небытия – Любви и Смерти (мифо-поэтический анализ повести «Пегий пес, бегущий краем моря»)”.

Чыгармаларынын идеясы улуттук жана дүйнөлүк мифологиянын контекстинде «Кассандра тамгасы» жана «Тоолор кулаганда» философиялык ой жүгүртүүнү так жана терең түшүнүүгө алып келет.

Адабият айдынында көрүнүккү жазуучулар Г.Гачев, Л.Укубаева, Овчаренко, В.Якименко, В.Коркин, В.Воронов, У.Б.Далгат, К.Асаналиев, К.Бобулов, И.Лайлиева, К.Ибрагимов, айтматовед А.Акматалиев “Айтматов жана миф” темасына өзгөчө көңүл бурушкан.

Демек философия, тарых, маданиятта мифологиянын орду өзгөчө экендиги, адамдын көз-карашы,

адеп-ахлагы өткөн жашоосуна байланыштуу десек болот. Мифологияны адабият жанрында колдонуу менен ашкан чеберчиликте көрсөтө алган кемеңгер дүйнөлүк жазуучу ааламдашуунун доорунда - эң маанилүү тажрыйбаны жаратып, окурмандарга калтырды.

Мифологиянын адабияттагы орду башка адабиятчылардын дагы көңүлүн бурду. Анын идеялык мааниси көркөмдүүлүк, эстетикалык образдуулугун арттыруу жана тарбиялык мааниси өтө чоң.

Адабияттар:

1. Автономова Н.С. Рассудок-Разум-Рациональность / Н.С. Автономова. - М.: Наука, 1988.
2. Ферро М. Как рассказывают историю детям в разных странах мира / М. Ферро. - М.: Высшая школа, 1992.
3. Акматалиев А.А. Слово об Айтматове. / А.А. Акматалиев. - Бишкек, 1991.
4. Асаналиев К. Аил Шекер и космос. Ч. Айтматов: Художественная семантика образов / К. Асаналиев. - Бишкек, 2004.
5. Белая Г.А. Философско-этические проблемы современной литературы / Г.А. Белая. - М., 1982.
6. Бочаров А.Г. Эпос повседневности / А.Г. Бочаров // Литературное обозрение. - 1981. - №3. - С.8-12.
7. Гачев Г.Д. О национальных картинах мира / Г.Д. Гачев // Народы Азии и Африки. - 1967. - №1. - С.77-92.
8. Ибраимов К. Миф и миропонимание в гуманистической философии Чынгыза Айтматова / К. Ибраимов. - Бишкек, 1998.
9. Кацев А. Роль Чынгыза Айтматова в сближении национальной и общечеловеческой культур / А. Кацев // Данакер. 2008. - №2. - С. 34-35.
10. Лайлиева И.Д. Кыргызский роман на рубеже XX-XXI веков / Вестник КРСУ. - 2014. - Том 14. - №6. - История.
11. Ибраимов К. «Чингиз Айтматов как мифотворец-мудрец века». - Бишкек, 2018.
12. Озмитель Е. Феномен Айтматова // Литературный Киргизстан. - 1988. - №12. - С.6-16;
13. Толмачев Б. Функциональные аспекты символики в современной советской историко-художественной прозе (на примере повестей Ч. Айтматова) // Известия АН Кирг. ССР. Общественные науки. - 1988. - №1. - С. 54-58.